कामी जातिको पेशामा आएको परिवर्तनका कारण र प्रभाव

(पाल्पा बल्ढेङगढीका कामी जातिको समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको
समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता
कुलबहादुर खड्का
सिम्बोल नं. २८२०१८/२०६९
रजिष्ट्रेशन नं. ९–२–५०–१६२९–२००५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०७४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
सामाजिक शास्त्र संकाय
सामाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

सिफारिस पत्र

त्रि.वि.वि. समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको आशिंक आवश्यकता पूर्तिको लागि मेरो निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा कुल बहादुर खड्काले **"कामी जातिको पेशामा आएको परिवर्तनका कारण र प्रभाव"** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यकता मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

उप. प्रा.बलराम आचार्य
शोधनिर्देशक
समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति -

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सामाजिकशास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिको निमित्त कुल बहादुर खड्काद्वारा तयार पारिएको **"कामी जातिको पेशामा आएको परिवर्तनका कारण र प्रभाव"** नामक शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
प्रा.डा. तुल्सीराम पाण्डे विभागीय प्रमुख	....
डा. सुरेन्द्र मिश्र बाह्य परीक्षक	....
उप. प्रा.बलराम आचार्य आन्तरिक शोध निर्देशक	....

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत “कामी जातिको पेशामा आएको परिवर्तनका कारण र प्रभाव शीर्षकको शोधपत्र प्रस्तावना लेखन कार्यदेखि प्रतिवेदन लेखन कार्यसम्म अमूल्य सहयोग, सल्लाह, सुझाव एवम् निर्देशनका साथै हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु उप. प्रा.बलराम आचार्य ज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसैगरी शोधपत्र तयार गर्न आवश्यक सरसल्लाह प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख प्रा.डा. तुलसीराम पाण्डेज्यू त्यसैगरी बाह्य परीक्षक डा. सुरेन्द्र मिश्र लगायत विभागका अन्य गुरुहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै यस खोज कार्यका लाग समय समयमा विभिन्न सल्लाह, सुझाव प्रदान गर्नुहुने विभागका गुरु गुरुआमाप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सूचनाहरू उपलब्ध गराउनु हुने सम्बन्धित उत्तरदाताहरू, जानकार व्यक्तिहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । साथै प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धान संकलनको क्रममा आवश्यक सल्लाह सुझाव एवम् सहयोग प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण साथीभाइ एवम् शुभचिन्तकहरूमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्रलाई मूर्तरूप दिन शोधपत्रलाई टंकन गर्ने के.के. थेसिस एवम् फोटोकपी र वाइन्डिङ्ग गरी आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु हुने टि.यू कम्प्युटर सर्भिस प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

चैत्र, २०७४ **कुल बहादुर खड्का**

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन "कामी जातिको पेशामा आएको परिवर्तनका कारण र प्रभाव" शीर्षकमा तयार पारिएको हो । यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य कामी जातिको पेशा परिवर्तनको अवस्था पहिचान गरी परिवर्तनको कारण र प्रभाव पत्ता लगाउनु रहेको छ ।

यो अध्ययन वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा तयार गरिएको छ । यो अध्ययनलाई पुरा गर्न आधुनिकवाद सिद्धान्तलाई आत्मसाथ गरिएको छ । यो अध्ययन रैनादेवी छहरा ७ वल्ढेडगढीका ६४ घरधुरी रहेका दलित कामी जातिमध्ये ४२ घरधुरीलाई नमुना क्षेत्रको रूपमा लिइएको थियो । अध्ययनको क्रममा आवश्यक सूचना तथा तथ्यांक संकलन गर्नका लागि प्राथमिक स्रोतको रूपमा अन्तरवार्ता, वैयक्तिक अध्ययन र जानकार व्यक्तिहरूसँग्को अन्तरवार्ता साधनहरूको प्रयोग गरिएको थियो भने द्वितीय स्रोतको रूपमा जिल्ला तथा गाउँ पालिकाको अभिलेख, केन्द्रीय तथ्यांक विभागका बुलेटिन प्रतिवेदनहरू प्रयोग गरिएको थियो ।

वर्तमान समयमा कामी जातिले आफ्नो पुर्खौली पेशा छोडी प्रत्यक्ष आयमूलक पेशाहरू जस्तो आधुनिक कृषि, रोजगारी, व्यवसाय, व्यापार गरेको देखिन्छ । पुरानो पेशाबाट नगद आम्दानी नहुने, सामाजिक जातीय विभेद हुने अन्य जातिले शोषण गर्ने सामाजिक प्रतिष्ठा कम हुने भएको जातीय समानता र आर्थिक उन्नति प्रगति गरी गुणस्तरीय जीवनयापन विताउन पेशा परिवर्तन गरेको देखिन्छ । मानिस एउटा परिवर्तनशील प्राणी भएकोले उसले आफ्नो जीवनलाई आधुनिक बनाउन समय अनुसार विकल्पहरू खोज्दै जाने गर्दछ । फलस्वरूप कामी जातिले पनि आफ्नो सामाजिक आर्थिक, शैक्षिक, राजनैतिक परिवर्तन गर्न पेशागत परिवर्तन गरी आम्दानी वृद्धि गरेर ती पक्षहरूमा सुधारको अवस्था देखिएको छ । यस अध्ययनमा कामीको पुर्खौली पेशा छोडी आधुनिक कृषि पेशामा प्रवेश गर्ने कामीको जमात बढी रहेको छ । खासगरी ती कामी बसोबास गर्ने क्षेत्रको वा तिनीहरूसँग रहेको जग्गा जमिनमा धान, गहुँ, मकै जस्ता वालीको लागि माटो अनुपयुक्त भएकोले त्यही माटोमा उर्वर हुने नगदेवाली अमरिसो, अदुवा र सुनकाउली बाली लगाएर नगद आम्दानी गर्न लागेको देखिएको छ । आफूसँग भएको स्रोत र साधनलाई उपयोग गरी आम्दानी गर्नु उत्प्रेरित हुनुले परिवर्तित पेशा तर्फ उनीहरू आकर्षित भएको देखिन्छ । यस अध्ययनमा पुर्खौली पेशा गर्दा भन्दा नयाँ अहिलेको पेशा गर्दा उनीहरूको शिक्षा, स्वास्थ्य, आम्दानी, राजनैतिक पहुँच र सहभागिता र

निर्णयात्मक क्षमता जस्ता कुरामा सकारात्मक परिवर्तन विकास भएको पाइयो । मानिसको जीवनयापनलाई गुणस्तर बनाउने विभिन्न तत्वमध्ये आर्थिक पाटो एक महत्वपूर्ण पाटो रहेछ भन्ने कुरालाई यस अध्ययनले सावित गरेको छ । समाजमा विभेद सिर्जना गर्न आर्थिक पहुँच हुनु र नहुनुले भूमिका खेल्दो रहेछ । जब कामी जातिले पुर्खोली पेशा गर्दा नगदमा आम्दानी नहुने जसले आफ्ना आधारभूत आवश्यकता पुरा गर्न पनि अन्य जाति वा गैरदलितसँग निर्भर गरेकोले तिनीहरू जहिले पनि शोषित पिडित हुनु परेको बताउँछन् । कामी जातिको पेशा परिवर्तन पछि आर्थिक अवस्थामा सकारात्मक परिवर्तन भएको, जीविकोपार्जनमा निर्भर हुन नपरेको हुँदा समाजमा जातीय विभेद र शोषण, जस्ता कार्य कम भएको तथ्य यो अनुसन्धानमा देखिएको छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	*i*
स्वीकृति पत्र	*ii*
कृतज्ञता ज्ञापन	*iii*
शोधसार	*iv*
विषयसूची	*vi*
तालिका सूची	*viii*
अध्याय एक :परिचय	**१-९**
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्या कथन	६
१.३ अनुसन्धानात्मक प्रश्न	७
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अध्ययनको औचित्य	८
१.६ अध्ययनको सङ्गठन	८
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको पुनरावलोकन	**१०-२३**
२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक समिक्षा	१०
२.२ पूर्बवत अध्ययनको समिक्षा	१३
२.३ अवधारणागत ढाँचा	२२
अध्याय तीन : अनुसन्धान विधि	**२४-२७**
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	२४
३.२ जनसंख्या र नमुना छनोट	२४
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोतहरू	२५
३.४ तथ्याङ्क संकलनका विधिहरू	२५
३.४.१ अन्तर्वार्ता विधि	२५
३.४.२ वैयक्तिक अध्ययन विधि	२६
३.४.३ प्रमुख जानकार व्यक्तिसँगको अन्तर्वार्ता	२६
३.५ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण	२६

३.६ नैतिकता २७
३.७ अध्ययनको सीमा २७

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण **२८-५८**
४.१ जनसङ्ख्यात्मक अवस्था २८
४.२ वर्तमान समयमा कामी जातिको पेशाको अवस्था ३०
४.२.१ कामी जातिको परिवर्तन पेशाको अवस्था ३१
४.२.१.१ कृषि पेशा ३२
४.३ पेशा परिवर्तनका कारणहरू ३३
४.४ कामी जातिमा पेशागत परिवर्तनको प्रभाव ३५
४.४.१ सामाजिक प्रभाव ३५
४.४.१.१ शिक्षा ३५
४.४.१.२ स्वास्थ्य ३८
४.४.१.३ विवाह ४२
४.४.१.४ लैङ्गीक विभेद ४३
४.४.२ आर्थिक प्रभाव ४४
४.४.२.१ आम्दानी ४४
४.४.२.२ सम्पत्ति ४५
४.४.२.३ शिक्षामा लगानी ४७
४.४.२.४ खान पुग्ने अवधि ४७
४.४.२.५ आर्थिक पक्षका अन्य सूचकहरू ४९
४.४.२.६ ऋण धन र सापटीको अवस्था ५०
४.४.३ राजनैतिक प्रभाव ५१
४.५ वैयक्तिक अध्ययन ५२

अध्याय पाँच : प्राप्ति र निष्कर्ष **५९-६२**
५.१ प्राप्ति ५९
५.२ निष्कर्ष ६१

सन्दर्भसूची
अनुसूची

तालिका सूची

		पृष्ठ
तालिका नं. १	परिवर्तिन पेशाको अवस्था	३१
तालिका नं २	बर्तमान कृषि पेशाको अवस्था	३२
तालिका नं ३	पेशा परिवर्तनका कारणहरू	३३
तालिका नं.४	श्री चिदीपानी बाल विकास विद्यालयमा अध्ययनरत दलित छात्रा छात्रको स्थिति	३६
तालिका नं. ५	गहते माध्यमिक विद्यालयमा दलित विद्यार्थीको स्थिति	३७
तालिका नं. ६	औषधि उपचार	४०
तालिका नं. ७	धुम्रपान र मद्यपानको अवस्था	४१
तालिका नं ८	आम्दानीको अवस्था	४५
तालिका नं. ९	नयाँ पेशामा प्रवेश पछि सम्पत्ति जोडेको	४६
तालिका नं. १०	खान पुग्ने अवधिको आधरामा घरपरिवार	४८
तालिका नं ११	आर्थिक पक्षका अन्य सूचकहरू	४९